

NOORA VAAKANAINEN

Sisäisen kartaston virtaus

Ergodisuus ja verkottuvuuden kirjalliset keinot
Antti Salmisen *Lomonosovin moottorissa* ja Maria
Matinmikon *Kolkassa*

Antti Salmisen ja Maria Matinmikon teoksissa lukemisjärjestystä koskevat valinnat kutsuvat tutkimaan tiedollisia ongelmia, jännitteisiä symbiooseja ja verkottuvuutta. Vaihtoehtoiset lukemisen reitit herättävät kysymyksiä valintojen mahdollisuuksista ja rajoitteista.

Ergodisella kirjallisuudella (*ergodic literature*) tarkoitetaan teoksia, joiden lukeminen vaatii lukijalta sivujen kääntämistä suurempaa vaivannäköä, kuten lukemisjärjestystä koskevia valintoja. Siinä missä ei-ergodista tekstiä luetaan lineaarisesti alusta kohti loppua, ergodiset tekstit mahdollistavat vaihtoehtoiset reitit ja kehämäiset silmukat luennassa.¹ Ergodista kirjallisuutta määrittää siis ensisijaisesti käyttäjän tai lukijan toiminta eivätkä niinkään tekstuaaliset keinot, kuten kerronta tai kieli². Kenties tästä syystä ergodisuuden tutkimus on painottunut pitkälti lukemista korostaviin lähestymistapoihin, joissa ergodisuuden ja tekstuaalisten piirteiden yhteydet ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Itse olen kiinnostunut siitä, mitkä kirjalliset keinot tukevat ja peilaavat ergodisuutta painetussa kirjallisuudessa. Ymmärrän ergodisuuden siis ennen kaikkea lukemisen tavaksi, joka on riippuvainen tekstien keinovalikoimasta.

Painetun kaunokirjallisuuden ergodisuutta on suomenkielisellä tutkimuskentällä käsitelty jonkin verran. Vesa Kyllönen (2016) ja Laura Piippo (2019) ovat kirjoittaneet Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaaniin* (2012) lukijalta edellyttämistä valinnoista ja reitityksistä, ja Juri Joensuu (2012) on käsitellyt väitöskirjassaan ergodisuutta suomalaisessa menetelmällisessä nykykirjallisuudessa, jossa kirjoittamista ja tekstien rakentumista ohjaavat erilaiset rajoitteet ja periaatteet. Näissä tutkimuksissa ergodisuus näyttäytyy kokeellisena käytäntönä, joka korostaa niin lukijälähtöisyyttä kuin teoksen avointa ja kriittistä muotoa.³ Ergodisuuden ja kirjallisten keinojen yhteyttä on kuitenkin kartoitettu vielä varsin vähän, ja analyysien korpus kaipa laajentamista.

Artikkelini kohdeteoksina ovat Maria Matinmikon *Kolkka* (2019) ja Antti Salmisen *Lomonosovin moottori* (2014). *Kolkassa* tarkastellaan sukupuolta ja toiseutta koskevia rajanvetoja matkaamalla ”maahan, jota ei ole”.

Lomonosovin moottorissa puolestaan käsitellään tietoa koskevia kysymyksiä sekä lukijan ja tekstin sulautumista ensyklopedisen ristiviiterakenteen avulla. Esitän, että ergodisuus on tutkimissani teoksissa kiinteästi yhteydessä tyylikeinoiniin ja temaatiikkaan, ja että teoksissa myös kommentoidaan metatekstuaalisesti ergodista lukemista.

Kumpikin kirjailija on osallistunut kokeellisuutta koskeviin kulttuurisiin keskusteluihin. Salminen on tutkinut taiteen ekokriittistä potentiaalia kaunokirjallisuuden lisäksi muun muassa esseeteoksessaan *Kokeellisuudesta: Historiallisesta avantgardesta jälkifossiliseen elämään* (2015). Aiemmassa tuotannossaan Matinmikko on koetellut kirjallisuuden lajirajoja runouden puolella, ja hän on kirjoittanut myös yhdessä Markku Eskelisen kanssa digitaalisen teoksen *Läbes tunnistamaton mahdollisuus menettää* (2018). Matinmikko on lisäksi avannut teostensa keinoja kirjailijahaastatteluisissa, joissa hän on puhunut kaunokirjallisuudesta radikaalina toisinkuvitteluna⁴.

Sovellan ergodisuuden analyysissa multimodaalista tyylin tutkimusta ja hypertekstitutkimusta. Siinä missä monomodaaliset lähestymistavat käsittelevät usein joko tekstin kieltä tai kerrontaa, multimodaalinen stilistiikka keskittyy teoksen eri moodien, kuten kielen ja taiton, väliseen vuorovaikutukseen ja on kiinnostunut muun muassa siitä, kuinka semioottiset periaatteet toteutuvat eri moodeissa.⁵ Tällaiseksi periaatteeksi voidaan ymmärtää esimerkiksi koheesio eli tekstiin sidoksisuutta tuottavat keinot.

Tunnetuimpia esimerkkejä ergodisesta kirjallisuudesta ovat sähköiset hypertekstit. Hypertekstillä tarkoitetaan linkkirakenteeseen pohjautuvaa tekstiä, jossa lukija etenee linkkejä seuraamalla tekstiysiköistä eli leksiasta (*lexia*) toiseen. Hyperteksti rakentuu siis sekä tekstin sisäisille että ulkoisille kytköksille.⁶ Myös painettua kirjallisuutta voidaan ymmärtää hypertekstuaalisena, ja tällöin tulokinnan paino on tekstin muodostamien verkostojen kartoittamisessa.

Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti *Avaimen* digitaalista kirjallisuutta käsittelevässä erikoisnumerossa (2021) Hanna-Riikka Roine ja Laura Piippo toteavat, että etenkin kokeellisen kirjallisuuden tutkimuksessa on kiinnostuttu yhä enemmän digitaalisuuden vaikutuksesta teosten muotoon. Roineen ja Piipon mukaan kriittinen teoreettinen analyysi kykenee lisäksi tuomaan esiin sähköisen ja painetun kirjallisuuden välisiä yhtymäkohtia vastakkainasettelujen sijaan.⁷ Voidaan siis ajatella, että hypertextitutkimuksen piirissä kehitetyt välineet tarjoavat ergodisuuden erittelyyn painetussa kaunokirjallisuudessa jotakin sellaista, mitä muut lähestymistavat eivät mahdollista⁸. Tällaisena etuna voidaan pitää tulkinallista perinnettä, joka on keskittynyt ergodisen luennan ja tematiikan yhteyksiin. Stilistiikan avulla voidaan puolestaan tarkastella analyttisesti kielellistä ja kerronnallista sidoksisuutta (esimerkiksi äänteellinen assosiaatio) ja sen uupumista (esimerkiksi elliptiset ilmaiset). Yhdistämällä hypertextitutkimusta ja multimodaalista stilistiikkaa voidaan siten tuottaa uutta tietoa ergodisuuden kiinnittymisestä tekstuaalisiin keinoihin sekä välttää kaunokirjallisista piirteistä irrallista lukemisen analyysia⁹.

Verkottuvuus ja fragmentaarisuus

Ergodisen kirjallisuuden ja etenkin hypertexttien tyyppiliseksi ominaisuudeksi on usein nimetty verkottuvuus, sillä linkit tai tekstin sisäiset viittaukset mahdollistavat erilaisia lukureittejä läpi teoksen¹⁰. Näin ollen tekstin lukeminen muistuttaa painetussa kirjallisuudessa alusta loppuun lukemisen sijaan pikemminkin navigointia katkelmasta toiseen. Lisäksi ergodisuus asettaa tekstin alun usein tulkinnanvaraiseksi¹¹. Myös *Lomonosovin moottorin* ensimmäisen katkelman päättävän virkkeen, ”Olet tässä, jo muuttumassa toiseksi”¹², voi tulkita alun signalointina lukijalle: välimerkin jälkeinen lause osoittaa navigoinnin seuraavaa askelta ja aloituksen liikkuvuutta. Hypertexteille ominaisen toisen persoonan aloituksen tehtävä on korostaa lukijan läsnäoloa ja tämän tekemien valintojen merkitystä tarinamaailmassa¹³. Teosten alkua määrittävä tulkinnanvaraisuus koskee myös ergodisten teosten loppua: tekstien voi katsoa päättyvän ideaalitapauksessa konseptuaaliseen epifaniaan (*conceptual epiphany*)¹⁴. Tavoittaessaan konseptuaalisen epifanian lukija löytää mielekkään tulkinnallisen avaimen teoksen eri osien väliseen yhdistelemiseen, eli luennassa saavutetaan perustavanlaatuisen oivallus teoksen olemuksesta ja sen sisäisestä toimintalogiikasta¹⁵.

Verkottuvuuden ohella toinen olennainen ergodisuutta tukeva piirre Salmisen ja Matinmikon teoksissa on fragmentaarinen eli katkelmallinen muoto, joka mahdollistaa eri osien joustavan yhdistelemisen. Vaikutelmaa katkelmallisuudesta voidaan rakentaa kaunokirjallisuudessa monin eri tavoin, esimerkiksi tyhjällä tilalla tekstin asettelussa, ellipseillä kerronnassa tai koheesiota murtavilla kielellisillä keinoilla. Fragmentaarisuus voi pohjata myös käsikirjoituksen ja sen muodostavan materiaalin aukko-

suuteen, kuten puuttuvia osioita koskeviin viittauksiin tai poistomerkitöihin.

Sähköisissä hypertexteissä kenties keskeisin ja tunnistettavin piirre on etenemisen mahdollistavat hyperlinkit eri osien välillä. Painetussa kaunokirjallisuudessa tekstikatkelmien hypertextuaalinen yhdistäminen vaatii toisenlaisia, usein alleviivattuja keinoja. Viitataan näihin kohdeosten osien välisiin sidoksiin *parateksteinä*. Tarkoitetaan niillä ristiviitteitä ja luettelointeja, jotka erottavat teosten graafisista piirteistä. Parateksteillä on tutkimissani teoksissa tulkintaa orientoiva ja lukemista navigoiva funktio (*navigational function*): lukija muodostaa niiden avulla mieleensä kuvan teoksen eri osien ja kokonaisuuden välisistä suhteista, ja paratekstejä seuraamalla voidaan liikkua tekstin katkelmasta tai osasta toiseen¹⁶.

Hypertextitutkimuksessa verkottuvuuteen keskittyvällä erittelyllä on pitkät perinteet, mutta analyyseja on myös kritisoitu mittavasti. Varhaisessa tutkimuksessa hypertextejä luettiin pitkälti metaforisina ja analyyseissa keskityttiin digitaaliseen kirjallisuuteen. Edeltäviä teoretisoiteja kriittisesti arvioineen kybertekstiteorian piirissä on todettu, että metaforiset luennat ovat johtaneet epätyypillisiin tulkintoihin, joissa on sivuutettu niin tekstien kerronnalliset kuin tyylilliset erityispiirteet. Analyysia muihin ilmaisuvälineisiin, kuten videopeleihin ja painettuun kirjallisuuteen, laajentaneet kybertekstiteoreetikot ovat myös punninneet uusiksi oletusta hypertextien lukemisen emansipatorisuudesta. Tällaiseksi voidaan mieltää esimerkiksi barthesilainen ajatus sähköisestä hypertextistä lukuprosessissa kirjoitettavana tekstinä, jossa oletettu epälineaarisuus tarjoaa lukijalle painettua kirjallisuutta enemmän tulkinnallista liikkumavaraa. Sittemmin on osoitettu, että ennaltamäärätyn linkkirakenteen vuoksi digitaaliset tekstit ovat itse asiassa painettua kirjallisuutta lineaarisempia ja asettavat enemmän rajoitteita lukemisjärjestykselle.¹⁷ Omassa tutkimuksessani ankkuroin tekstien verkottuvuuden ja fragmentaarisuuden metaforiset luennat teosten kirjallisiin keinoihin ja tematiikkaan.

Linkkeihin ja leksioihin keskittyvää ymmärrystä hypertexteistä on uudemmassa teoriassa moitittu riittämättömäksi hahmottamaan digitaalisen kirjallisuuden moninaista kirjoa. Uudemman polven hypertextit sisältävät usein multimediaalista ja -modaalista ainesta, kuten kuvia, ja kritiikin mukaan nämä ominaisuudet tulisi huomioida analyysissa.¹⁸ Multimodaalinen stilistiikka voikin tarjota välineitä ymmärtää eri moodien, kuten kielen ja graafisten keinojen, vuorovaikutteisuutta ergodisissa teksteissä, oli tarkastelun kohteena sitten digitaalinen tai painettu kirjallisuus.

On syytä painottaa, että ergodisuudesta voidaan puhua Salmisen romaanissa potentiaalisena ja Matinmikon teoksessa jopa latenttina ominaisuutena. Siinä missä hypertextit ovat usein varsin kiistattomasti ergodisia edellyttäessään enemmän tai vähemmän strategista navigointia katkelmasta toiseen, painettu kaunokirjallisuus mahdollistaa perinteikkään etenemisen sivulta toiselle. Tämä ei silti tarkoita, että lukutapa johtaisi mielekkääseen kokonaistulkintaan teoksista. Päinvastoin *Kolke*

ja *Lomonosovin moottori* itse asiassa vaativat ergodista luentaa, jotta niiden merkityspotentiaali tulisi todella tavoitetuksi.

Tuhoutunut tieto ja toimituksellisuus

Lomonosovin moottori on tieteisfiktiivinen romaani Južnyin saaren tapahtumista ennen ydinpommi Tsar-Bomban aiheuttamaa tuhoa. Teoksen sisältämä käsikirjoitus pohjaa pääosin eri kertojien raportteihin tieteellisistä kokeista sekä etnografisiin huomioihin saarella asuvista humanoideista, homonculeista. *Lomonosovin moottorissa* kuvatut tieteelliset kokeet liittyvät usein elottoman ja elollisen aineksen yhdistämiseen: otsikossa mainittu Moottori on romusta ja eri olentojen ruumiinosista koottu, juuria kasvattava organismi, johon johdetaan kaapeleilla sähkövirtaa¹⁹. Metamorfoosien toistumisen voi Salmisen romaanissa käsittää tekstin sisäisenä parallellellina sille, kuinka ergodininen lukeminen tuottaa uusia yhdistelmiä tekstuaalisista fragmenteista. Teoksen metamorfoosit voi kytkeä myös posthumanistiseen ajatteluun ihmiskehon muuntuvuudesta ja katoavuudesta²⁰. Teosta filosofisesta näkökulmasta tutkinut Kaisa Kortekallio toteaa, että Moottorin rakennus voidaan tulkita ruumiin ja luonnon tiedollisten haltuunottoyrkimysten parodia, sillä romaanin kuvaamassa projektissa sekä keinot että tavoite ovat järjenvastaisia²¹.

Salmisen romaanin tekstikatkelmat on jaettu kolmeen toista kansioon, jotka sisältävät muun muassa eri kertojien työpäiväkirjoja, otteita tarinamaailman asiakirjoista sekä sepitteellisiä litterointeja äänitallenteista. Osien nimeäminen kansioiksi lukujen sijaan korostaa vaikutelmaa käsikirjoituksen monimediaalisuudesta, eli sen pohjaamisesta useisiin eri tekstilajeihin ja löydettyyn materiaaliin. Teosta voi luonnehtia myös eksessiromaaniksi, joka korostaa tiedonkäsittelyn ja välittyneisyyden kysymyksiä²². Materiaalisen rönsyävyyden sekä eri tekstilajien ja kertojajänten tyylillisen ylenpalttisuuden vastapainona teoksessa pistävät silmiin aukkoisuus, tyhjän tilan valtaama ala sivuilla sekä viittaukset tuhoutuneisiin dokumentteihin. Monella eri tasolla korostuvan fragmentaarisuuden voi ajatella lisäävän lukijan valintojen merkitystä teoksen tulkinnassa.

Sepitteellisenä esipuheena toimiva paratekstuaalinen saate, ”TOIMITTAJALTA”²³, avaa *Lomonosovin moottorin* materiaalin järjestämisperiaatteita, jotka ovat samalla myös lukijalle osoitettuja lukuohjeita. Toimittaja kirjoittaa aikajärjestyksen olevan ”suuntaa-antava” ja myöntää järjestelleensä tekstiä ”muistinvaraisesti” tai jopa ”arvailun varassa”. Lausahdus ”[r]atkaisuni ovat täysin sopimuksenvaraisia” voidaan tulkita metafiktiiviseksi kannustukseksi, joka kehottaa etenemään ristiviitteitä pitkin ja järjestämään tekstuaalista materiaalia vapain käsin. Piippo on kiinnittänyt jokseenkin samankaltaiseen, ergodista lukemista eksplisiittisesti luonnehtivaan härnäykseen huomiota Yli-Juonikkaan *Neuromaanissa*, jossa vaihtoehtoisia polkuja vihjaava metafiktiivinen lukuohje kannustaa kuvittelemaan yhä uusia, virtuaalisia lukemisen reittejä toteutuvien, aktuaalisten reittien rinnalle, vaikka kaikkien

reittien jäljittäminen on niiden runsauden vuoksi lopulta mahdotonta²⁴.

Esipuhetta seuraavat katkelmat on *Lomonosovin moottorissa* merkitty ristikkomerkein numeroilla 1–185. Jokaisen fragmentin loppuun on sijoitettu yksi tai useampi ristiviite, joita lukija voi seurata. Lukija voi myös käsitellä samanaikaisesti rinnakkain useampaa viitettä ja niistä avautuvia yhteyksiä. Ensimmäisen katkelman päätteeksi tarjotaan neljää mahdollista kulkureittiä alusta loppuun etenevän luktavan rinnalle:

”#61 Kolme lähes inhimillistä hahmoa

#105 Tapulin lyijyylasit

#29 Radio Hiljaisuus (5. kela)

#81 Ei koskaan mennä suotta Tunkiolle”²⁵

Yhtenä romaanin löydettyä materiaalina toimii kuvitteellinen *Ensyklopedia Batoria*, ja hakusanoihin yhdistyvät ristiviitteet luovatkin vaikutelmaa ensyklopedisesta teoksesta. Ensyklopedisuudella voidaan tarkoittaa kahta eri asiaa: joko pyrkimystä kaikenkattavuuteen tai tietosanakirjan lukemisen edellyttämää syklistä logiikkaa. Ensyklopedioita on luonnehdittu niiden ytimessä olevalla tiedollisella paradoksilla: vaikka nimitys viittaa täydelliseen tietoon, jo lajin kultakaudella, valistusajan Ranskassa, ”hakuteosten valikoivuus ja epätäydellisyys tuotiin avoimesti esille”²⁶. Tietosanakirjan tyylikeinoihin nojaavissa teoksissa ristiviittauksia seuraileva lukeminen muuttuu kehämäiseksi ja edestakaiseksi liikkeeksi²⁷. Tietosanakirjaperinteeseen yhdistettynä ergodisuutta voikin pitää esimerkkinä tieteellisestä tekstilajista tutujen kirjallisten keinojen valjastamisesta kokeelliseen tai parodiseen käyttöön²⁸. Kirjoittaessaan Kari Aronpuron *Aperitiff*-teoksen kollaasitekniikasta Juha-Pekka Kilpiö tosin huomauttaa, että ”teoksia, jotka todella käyttävät tietosanakirjan artikkeli- ja ristiviiterakennetta ja siten vaativat lukijalta ergodista toimintaa”, ei ole ymmärretty ensyklopedisiksi romaaneiksi. Sen sijaan käsitteellä on viitattu ensisijaisesti muihin tyyliiperteisiin, kuten ylenpalttisuuteen, ja teosten sisältöön.²⁹ Tästä huolimatta kaunokirjallinen teos voi ilmentää tiedollisia ongelmia muotokeinoillaan³⁰. Esimerkiksi ristiviitteiden voi katsoa houkuttelevan tutkiskelemaan kaikenkattavuuden paradoksia, kun lukija pyrkii jäljittämään viitattuja reittejä³¹.

Lomonosovin moottorissa tiedon käsittelyn, säilömistä ja tuhoutumisen tematisoituminen saa tukea ergodisuudesta, kun ristiviitteitä seuraileva lukija joutuu järjestelmään uusiksi romaanin sisältämää, osittain tuhoutunutta materiaalia. Sähköistä kirjallisuutta tutkinut Astrid Ensslin nostaa hypertekstien yhdeksi erityispiirteeksi tavan ”synkronoida toimittamista ja lukemista”, mikä lisää lukemisen prosessuaalisuutta ja dynaamisuutta³². Salmisen romaanissa voi puhua etenkin *toimituksellisuuden* korostumisesta, sillä editointiin liittyvät ratkaisut on tehty teoksessa monella tapaa näkyviksi. Teoksen kerronnallisia keinoja tutkinut Kortekallio esittää, että toimitukselliset kehystykset korostavat fragmenttien ”tiedollista suhteelli-

suutta” sekä tulkinnallista ”sopimuksenvaraisuutta”, joita painotetaan lisäksi teoksen esipuheessa³³.

Toimituksellinen kajoaminen näkyy myös tekstissä toistuvina hakasulkuihin upotettuina kommentteina. Merkittävä osa sulkuhuomioista viittaa käsikirjoituksessa esiintyviin vaurioihin ja materiaalsiin ominaisuuksiin:

- 1) [käsiala muuttuu painokirjaimiksi? edit. huom. xviii]
- 2) [sivuun palanut reikä 2x8 cm, orkidean muotoinen]³⁴

Hakasulkeissa kuvattuja jälkiä voi ajatella todentuntua lisäävinä piirteinä, eräänlaisena kohosteisena dokumentaarisuuden ja arkistoinnin estetiikkana³⁵. Danuta Fjellstadin mukaan erilaiset materiaaliset jäljet, esimerkiksi tahrat kirjan sivuilla, luovat vaikutelmaa kirjaesineen uniikista luonteesta. Visuaaliset vaurioitumisen merkit voivat ”tehostaa materiaalisuuden tuntua, merkitä tiettyä aikaa ja paikkaa sekä korostaa henkilöahmojen yksilöllisyyttä ja heidän ainutlaatuisuuttaan”.³⁶ Luonnehdinnassa korostuvat tahrojen mimeettiset eli todentuntua luovat tehtävät: vioittumat auttavat tarinamaailmaan uppoutumista ja luovat autenttisuutta. Salmisen teoksessa tahrat on kuvailtu graafisen esittämisen sijaan, mikä tuo materiaalisuuteen välittyneisyyttä ja poissaoloa painottavan kerroksen. Esimerkiksi maininta paperiin palaneesta, ”orkidean muotoisesta” reiästä (2) voidaan tulkita toimituksellisenä kunnianosoituksena tuhoutuneelle asiakirjalle.

Sulkumerkkejä käytetään *Lomonosovin moottorissa* toistuvasti myös kolmen pisteen ympärillä, ja poistojen lisäksi merkinnät erottelevat vaihtuvia tekstilajeja ja upotettuja lainauksia. Niinpä suluissa esiintyvät merkinnät alleviivaavat tuhoutumisen lisäksi siteeraamisen ja tiedon kierrättämisen roolia teoskokonaisuudessa. Myös toimituksellisissa huomioissa tartutaan kierrättämistä koskeviin ristiriitoihin, kuten fragmentin #39 otsikon hakasulkuihin merkityssä kommentissa: ”[kirjoittajaa, painopaikkaa tai ilmestymisvuotta ei tunneta. Dokumentin luotettavuuteen on suhtauduttava kenties varauksella.]”³⁷. Fragmentaarinen käsikirjoitus heijastelee siis tarinamaailmaa, jossa ympäristön tuhoutuminen näkyy tiedon sirpaloitumisena ja epäluotettavuutena.

Temaattisen sirpaloitumisen lisäksi sulkumerkintöjä voi tulkita samanaikaisesti sekä koheesiota rakentavana että sitä vastustavana keinona. *Lomonosovin moottorissa* toimitukselliset huomiot eivät niinkään keskeytä kerrontaa vaan rakentavat yhtenäisyyttä repaleiseen editioon. Vaihtoehtoisesti voidaan ajatella, että yksittäiset fragmentit osoittautuvat kokonaisuutta merkittävämmiksi, kun niiden kytkökset ympäröiviin tekstikatkelmiin jäävät verkottuvassa teoksessa löyhemmiksi kuin lineaarisesti luettavissa teksteissä³⁸. Koheesiota painottavia hypertekstitulkintoja onkin kritisoitu siitä, että ne pyrkivät ratkaisemaan fragmentaarisuuden asettamat tulkinnalliset haasteet, vaikka avoimuus ja aukkoisuus tekevät hyperteksteistä erityislaatuista ja kyseenalaistavat oletuksia esimerkiksi kerronnallisesta sulkeumasta³⁹.

Suomalaisessa kirjallisuudessa kolmea pistettä on tulkittu esteettisenä ja affektiivisena keinona, joka vuoroin

hidastaa ja vuoroin kiihdyttää lukukokemusta. Kaisa Kurikka kytkee kolmen pisteen Irmari Rantamalan *Harhama*-romaanissa etenemiseen ja avoimuuteen:

”Niitä [kolmea pistettä] käytetään ilmaisemassa keskenjäämistä tai avointa loppua kuin oltaisiin jonkin keskeneräisen äärellä, lähellä jotakin, jota ei voi viedä päätökseensä. [...] se [kolme pistettä] tekee lukijan silmät levottomiksi mutta samalla välimerkki toimii kuin hidastemerkinä”.⁴⁰

Pistekolmikko voi Kurikan mukaan palvella tekstissä monia funktioita: yhtäältä välimerkki säännöstelee lukemisen rytmiä ja tuottaa tilaa ajatteluun⁴¹, toisaalta kolme pistettä saattaa tuottaa jatkuvuutta ja paralleleja irrallisten osien välille⁴². Salmisen teoksessa pistekolmikko ei tehosta niinkään lukukokemuksen intensiteettiä kuin materiaalin liittyvää menetyksen tuntua, käsikirjoituksen lopullista keskeneräisyyttä. Tähän aukkoisuuteen viitataan metafiktiivisesti myös fragmentissa #137: ”Poistoja on enemmän kuin lisäyksiä. Miten kirjasta voisi tulla koskaan valmis?”⁴³ Keskeneräisyys sävyttää myös lukijan tekemien valintojen merkityksellisyyttä: inhimillinen toimijuus näyttäytyy luennassa rajallisena, kun menetettyjä yhteyksiä fragmenttien välillä ei ole mahdollista tavoittaa.

Kerroksellinen verkottuminen runoromaanissa

Siinä missä Salmisen teoksen yhtenä tulkinnallisena kehityksenä toimii tietosanakirjaperinne, Maria Matinmikon *Kolkka* yhdistyy matkakertomukseen. Jo romaanin otsikointi ohjaa tarkastelemaan lajille tyypillisiä kysymyksiä: ”kolkka” voidaan ymmärtää kaukaiseksi, tuntemattomaksi paikaksi, maailmankolkaksi, tai jonkinlaiseksi rajaseuduksi. Yhtä hyvin kolkkaa voi ajatella kotoisana nurkkana, pesään rinnastuvana turvapaikkana. Teosnimi on siis merkityksiltään käsitteellinen ja jännitteinen, koska se kantaa sekä tuttuuteen että vierauteen niveltäviä mielleyhtymiä. Romaani edustaa jälkikolonialaista suhtautumista tekstilajiin, sillä se purkaa tietoisesti länsimaisessa matkakirjallisuudessa toistunutta asetelmaa, jossa valloittaja kohdistaa ympäristöönsä panoraamamaisen, kolonisoivan katseen⁴⁴. *Kolkassa* tarinamaailmaa ja maisemia kuvaillaan ruumiillistavien kielikuvien avulla: vieraaseen maahan matkaava, nimeämätön kertoja toteaa hotelliin saapuessaan, että ”[t]iettyä pisteessä seisossaan näkee kaistaleen merta kuin limakalvoa”⁴⁵. Hän myös viittaa sänkyynsä ”vaaleanpunaisena kohtuna”⁴⁶. Toisto tekee kielikuvista kohosteisia ja saa tulkitsemaan niitä eksotisoinnin kritiikkinä, samoin kuin kertojan tunnusleivat ja paikoin intiimit kohtaamiset nepnepiiri-kansan kanssa.

Kolkassa annetaan paratekstuaalisten luettelomerkintöiden avulla vaihtoehtoisia etenemisjärjestyksiä fragmentista toiseen, mikä rinnastaa tekstin lukemisen matkamiseen kartan avulla ja korostaa paratekstien navigatorista

”Runo voidaan nähdä metafiktiivisenä lukuohjeena, teoksen tulkinnallisena karttana.”

tehtävää. Teoksen sisältämistä fragmenteista osa on numeroitu (1–10), osa taas aakkostettu, ja suurimmasta osasta luettelomerkit puuttuvat tyystin. Aakkostetut fragmentit pitävät sisällään saduista tuttua kuvastoa ja varsinkin kattavasti kertovaa ainesta, mutta haasteellisempia kysymyksiä tulkinnalle asettavat numeroidut fragmentit. Peräkkäin aseteltuna ne muodostavat runoa muistuttavan tekstikonaisuuden:

- ”1. jokainen sisäisyys on vuotava universumi, hajakeskipisteet”
- ”2. maailma, keskiaikainen taverna hupenevassa metsässä”
- ”3. älä kuvittele ettei epämääräisyys olisi yhtä tärkeää kuin selkeys”
- ”4. ota kova pala kurkustasi, halkaise se ja katso sekä maahan että tähtitaivaalle”
- ”5. minkälaiseen lujuteen haluat nukahtaa, kuvaile se pehmeys”
- ”6. nivelten naksauttelu ei ole retorista”
- ”7. estetiikassa emme ole mitään velkaa toisillemme”
- ”8. ei mieli ole minuukseni vaan työkalu / ei pää ole vessanpönttö muttei myöskään pyhimys”
- ”9. kuten kasvien lehtien keskiviivat tai festariteltan kattosaumat kiristyen laskeutuvat kuten kitalaessa näkyy viivakohouma kuten raskauden aikana mahaan piirtyy tumma viiva ne etenevät ja haarautuvat halkovat yhdistyvät limittyvät liukenevat repeävät keskeltä uudestaan ja uudestaan muuttuvat katkoviivoiksi aukkoja rajaaviksi kaarteiksi pilvisuudeksi ja aamun sumusta purkautuviksi vesipisaroina kysymysmerkeiksi kaksoispisteiksi hammasrakoiksi joiden uhreja/lapsia/arkkitehtejä olemme kaikki ajattelitko viivoista jotain muuta mitä on merkitys leijuuko se jossain sellaisenaan johon juuri sinä pääset käsiksi vai onko pikemminkin niin että sinä sen annat entäpä kollektiiviset merkitykset aikojen saatossa kasautuneet tihentymät
- ”10. rakkaudessa kaunista on se mitä kukaan ei ole yksinään”⁴⁷

Runo voidaan nähdä metafiktiivisenä lukuohjeena, teoksen tulkinnallisena karttana, kun katkelmasarjan merkitystä korostetaan toisia pidemmässä yhdeksännessä fragmentissa, jossa toistuvat etenemistä, yhdistymistä, haaroittumista ja erottamista esittävät sanat. Pituudeltaan kohosteisen fragmentin voi lisäksi ajatella kuvaavan metaforisesti teoksen eri katkelmien kytkemistä ja irrottamista. Fragmentissa myös punnitaan lukijan vapautta suhteessa ”kollektiivisiin merkityksiin”, joiden voi metafiktiivisesti tulkittuna katsoa viittaavan lukemisen konventioihin. Katkelmien kohosteisuutta ja yhtenäisyyttä lisäävät kielelliset valinnat, muun muassa lukijaa puhutteleva imperatiivi ja toinen persoona (3. & 4.). Välimerkkien uupuminen tuottaa vaikutelman katkeamattomasta virkkeestä: kappaleet alkavat pienellä alkukirjaimella eivätkä ne pääty pisteisiin. Numeroituja fragmentteja voi tulkita vaihtoehtoisesti teoksen fiktiivisen hahmon, puolijumalan, lauluksi, jonka säkeiden katkelmia kertoja sattuu kuulemaan matkatessaan nimeämättömässä maassa. Kertoja mainitsee laulun sijoittuvan keskiaikaiseen tavernaan, ja samaan paikkaan viitataan toisessa fragmentissa. Näin tulkittuna numeroidut kappaleet muodostavat upotetun tekstin suhteessa ympäröiviin katkelmiin, siinä missä lukuohjeeksi tulkitseminen tekee sarjasta pikemminkin kartan kaltaisen paratekstin.

Kolkassa paratekstit eivät ole suinkaan ainoita keinoja, jotka tarjoavat vaihtoehtoisia lukemisen reittejä. Fragmentaarinen ilmaisu lähenee teoksessa runomuotoa, jossa korostuvat äänteelliset sidokset klassiselle kertomukselle tyyppillisten elementtien, kuten toistuvien henkilöhahmojen ja ajallisten jatkumoiden sekä syy–seuraus-yhteyksien, sijaan:

”Jotkut meistä tulevat maailmaan kuuntelemaan musiikkia. Kaikki muu on oheistoimintaa lapset, puolisot ja työt mukaan lukien.

Hopeinen paljettitoppi vilkkuu iltapäivän aurin-gossa kuin keskiyön superkuun spektri sysimustassa lammessa.

”Huomio kiinnittyy äänteelliseen kuviointiin ja sen mahdollistamaan sidostamiseen.”

Porettabletti katoaa äänensä sauhuun syksyssä. Sisäisen kartaston virtaus avautuu silmämunista juuriin.⁴⁸

Feministisessä hypertekstitutkimuksessa fragmentaarisuus on nähty keskeiseksi työkaluksi, jolla voidaan vastustaa ajatusta ”tekstistä yhtenä ja itseriittoisena kokonaisuutena”. On jopa esitetty, että hyperteksteissä koherenssi rakentuu pitkälti assosiaation eikä lineaarisen logiikan varaan.⁴⁹ Edellä lainatussa katkelmassa kappaleiden väliset semanttiset assosiaatiot ovat jokseenkin irrallisia ja muistuttavat impressionistista, tuokiokuvaan keskittyvää kerrontatekniikkaa. Kielellistä sidoksisuutta luovat keinot, kuten viittaaminen henkilöihämmöihin persoonapronomineilla, uupuvat, ja huomio kiinnittyy sen sijaan äänteelliseen kuviointiin ja sen mahdollistamaan sidostamiseen.

Fragmenttisikermässä mainitaan ”musiikki”, minkä kuuntelemisen voi ajatella peilaavan teoksen lukemista. Auditiiviseen ulottuvuuteen viitataan viimeisessä kappaleessa, kun porettabletti katoaa ”äänensä sauhuun”, ja kappaleet linkittyvät toisiinsa allitteraatiolla sekä u-vokaalin ja uukaksoisvokaalin varioinnilla. Esimerkiksi ensimmäisessä katkelmassa ”musiikki” yhdistyy alkusoinnun avulla seuraavan virkkeen sanoihin ”muu” ja ”mukaan”, ja myös diftongi ”au” toistuu läpi fragmenttien sarjan. Seuraavassa kappaleessa puolestaan s-alkuisten sanojen ketjuuntuminen, ”superkuun spektri sysimustassa”, etualaistuu ja keskittää lukijan huomion s-äänten toistumiseen. S-alkusointua käytetään seuraavassakin kappaleessa, ”sahuun syksyssä”. Katkelman viimeisessä virkkeessä ”sisäisen kartaston virtaus avautuu silmämunista juuriin” viittaa tapaan, jolla lukijan on mahdollista sitoa toisiinsa äänteellisesti yhteen virtaavat fragmentit. Äänteellinen virta ei typisty katkelmasarjassa yhdeksi uomaksi, vaan rinnakkaiset äänneketjut luovat foneettisella tasolla monisuuntaista verkottumista. Fragmenttien sikermä siis kutsuu kuuntelemaan teoksen tuottamaa musiikkia ja tarkastelemaan tietoisesti sen äänteellistä kudelmaa.

Kirjallisuudentutkija Siru Kainulainen kirjoittaa, että runoudessa äänteellisyyden korostuminen voi mahdol-

listaa tekstin ruumiillista kokemista⁵⁰. Metafiksiivisesti tulkittuna *Kolkka* houkuttelee lukemistapaan, jossa pääpaino on tekstin äänteellisyyteen keskittyvällä aistillisella vastaanotolla. Matinmikon tapa sidostaa katkelmia aktivoi runoudelle tyypillistä luentaa, ja fragmentaarisen kertomusmuodon rinnalle avautuu mahdollisuus tulkita tekstin kappaleita toisiinsa niveltävinä runosäkeinä. Lukutapa on perusteltu, sillä jo romaanin alaotsikko, ”runoromaani”, kiinnittää teoksen kahteen eri lajiin. Tämän lisäksi *Kolkassa* toistuvat maininnat niin verkostoista kuin avaruudesta ja jopa ”poeettisista konstellaatioista”⁵¹. Romaanin lukutapoja peilaavien metatekstuaalisten viittausten ohella äänteelliset keinot tukevat katkelmien välille rakentuvaa verkostoa. Lukijan navigointi paratekstuaalisia reittejä pitkin tuottaa irrallisten osien välille yhtenäisyyttä⁵², ja *Kolkassa* äänteellisten sidosten lomittuminen näihin linkityksiin tuo verkottuvuuteen ruumiillisen ja aistillisen tason.

Äänteelliset kytkökset eivät samalla tavoin edellytä ergodista lukemista kuin *Lomonosovin moottorin* ristiviiterakenne, mutta *Kolkassa* ergodinen luenta tekee näkyväksi fragmenttien väliset yhteydet ja niiden avaamat merkitykset, jotka muutoin jäisivät tavoittamatta. Hypertekstien yhteydessä on tulkittu vastaavaa, assosiativista navigointia jokseenkin erotisoivaksi lukemiseksi, jossa yhdistelyä ohjaavat esimerkiksi lukijan esteettinen uteliaisuus ja halu saavuttaa syvempi ymmärrys tekstistä.⁵³ Äänteellisyyttä voi lisäksi lähestyä koheesiota tuottavana keinona siinä missä Salmisen teoksen toimituksellisia huomioitakin. Lauri Viidan *Kukunor*-runoelmaa tutkinut Sakari Katajamäki on kirjoittanut ’kielellisestä generoinnista’, jossa kielellisen keinon säännönmukainen toistuminen luo illusion siitä, ettei kieli pelkästään esitä tapahtumia vaan alkaa ohjata niitä.⁵⁴ *Kolkassa* äänteelliset kuviointi tuottaa yhteyksiä sellaisten fragmenttien välille, joita ei ole yhdistetty toisiinsa numeroin tai kirjaimin. Generointi ei siis teoksessa niinkään toimi juonellisesti; pikemminkin se synnyttää siltoja tekstin eri osien välille ja ohjaa siten fiktiivisen maailman esittämistä. Jäljittäessään *Kolkan* äänteellistä kuviointiä lukija lukee teosta tavalla, jota ei ole parateks-

tuaalisesti viitoitettu mutta joka tuo esiin tekstin ominaisuuudet runoromaanina.

Ergodisuuden mahdollisuudet ja rajoitteet

Verkottuvaa estetiikkaa on suomenkielisen nykyrunouden tutkimuksessa lähestytty feministisen uudelleenkuittelun välineenä, joka kyseenalaistaa normittavia rajanvetoja ja vastakkainasetteluja⁵⁵. *Kolkassa* ergodista luentaa voidaan samalla tavoin tarkastella avoimesti politisoituvana käytäntönä, joskin sitä myös merkityksellistetään vastakkainasettelujen avulla. Teoksessa on kohosteinen, toisia lukuja esseistisempi luku, jossa Reportteriksi nimetty henkilö hahmo pohtii fallisen ja vaginaalisen käsitteitä:

”Haluan nostaa tässä samalla esiin ’vaginaalisen’ ja ’fallisen’ käsitteet. Miksei ’vaginaalinen’ ole anatomian ja terveydenhoidon sanaston ulkopuolella vakiintunut käsite, jolla viitataan moneuteen, mikäli vaginaalinen laajennetaan kuvaamaan naisen sukupuolielinten kokonaisuutta? Naisen sukupuolielimiin kuuluvat ulommat ja sisemmät häpyhuulet, klitoris, emätin, kohtu, munanjohtimet ja munasarjat. Miksei esimerkiksi jostain kaunokirjallisesta teoksesta sanota, että tämä on vaginaalinen, tämä toteuttaa vaginaalisen logiikkaa? Naisen sukupuolielin ei ole yksi.”⁵⁶

Reportterin luonnehdinnan sukupuolielimestä, joka ”ei ole yksi” vaan eri kohdissa naisen kehoa, voi lukea metafiktiiviseksi viittaukseksi tekstin paratekstuaalisiin keinoihin⁵⁷. Näin tulkittuna fallinen taideteos yhdistyy lineaarisesti etenevään tekstiin ja vaginaalinen verkottuneeseen tekstiin⁵⁸. Fallisen taideteoksen kritiikki assosioituu mannermaisen feminismen teoretisointeihin naiskirjoituksesta, jonka keskeisimmäksi tyylipiirteeksi on stilistisessä tutkimuksessa nostettu lineaarisuuden rikkominen sekä kerronnallisella että kielellisellä tasolla⁵⁹. Feminististä narratologiaa teoretisoinut Ruth Page on kritisoinut määritelmiä epätäsmällisyydestä. Vertauskuvallinen puhe useista kerronnallisista kliimakseista voidaan tulkita monin eri tavoin, ja ruumiillisten metaforien soveltaminen tutkimuksessa voi liukua sukupuolta essentialisoivaksi. Ratkaisuksi Page ehdottaa, että naiskirjoitusta voidaan analysoida vertailemalla kerronnallisuuden näkökulmasta maskuliiniseksi ja feminiiniseksi miellettyjä juonityyppejä. Maskuliinista juonta (*the male ambition plot*) luonnehtivat ongelmanratkaisu, henkilö hahmojen johdonmukainen karakterisointi ja selkeät huipentumat. Feminiininen juoni (*the female plot*) puolestaan vastustaa näitä piirteitä. Page esittää, että maskuliinisen juonen tunnuspiirteet ovat usein itse asiassa korkean kerronnallisuuden asteen tunnusmerkkejä, kun taas feminiiniseen juoneen liitettyjä elementtejä, kuten eri aikatasojen limittymistä, sisältäviä tekstejä voi tulkita kerronnallisesti heikkoina tai kerronnallisuutta häiritsevinä.⁶⁰ *Kolkassa* on useita kielellisiä ja kerronnallisia piirteitä, jotka horjuttavat kerronnallisuutta. Tällaisiksi piir-

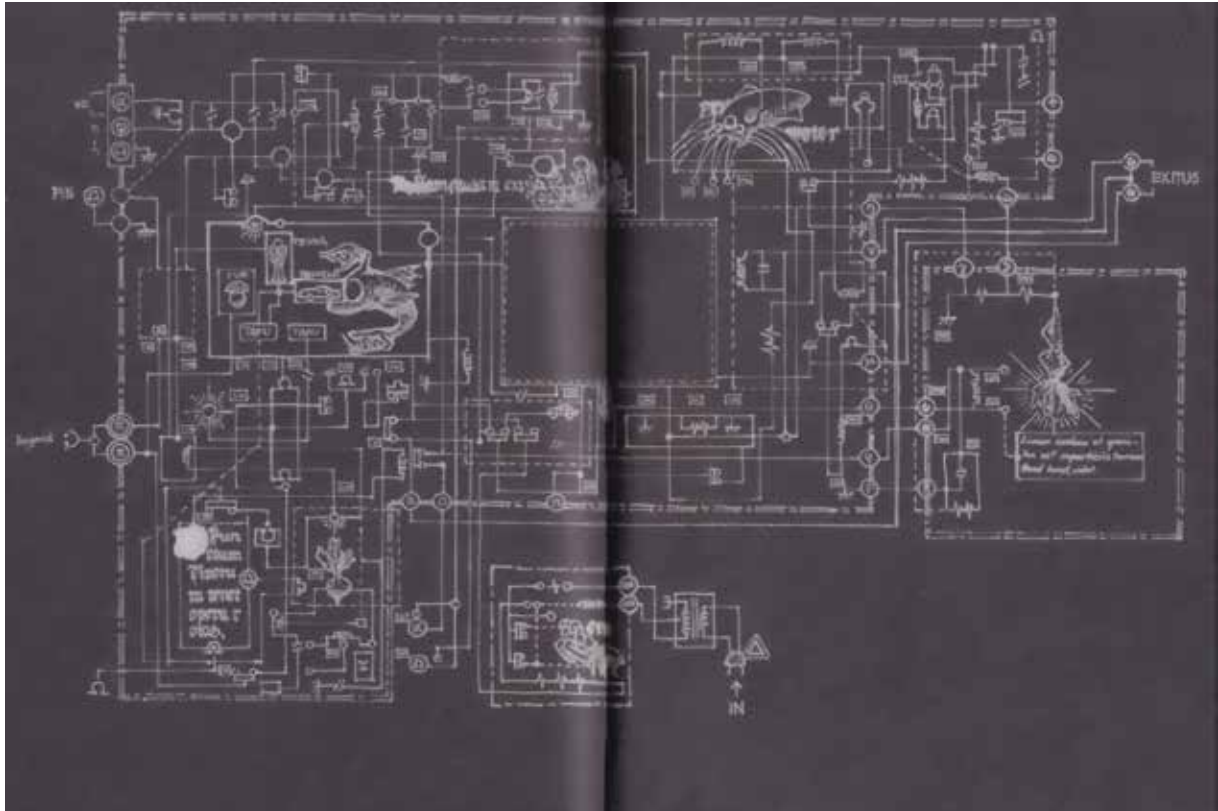
teiksi voidaan laskea esimerkiksi runoudelle tyyppillinen äänteellinen assosiaatio ja ajallisten jatkumoiden hämartyminen.

Varhaisessa hypertekstitutkimuksessa ergodisuus on nähty mahdollisuutena vastustaa patriarkaaliseksi miellettyä kirjallista perinnettä⁶¹. Tällöin tekstin muotokeinot alleviivaavat temaattista ja poliittista käsitystä sukupuolesta keinotekoisesti rakentuneena: teokset tarjoavat lukijalle vaihtoehtoisia polkuja ja korostavat yhteenkutomista tulkinnan rakentumisessa. Pelkän postmodernistisen itse-refleksiivisyyden sijaan feministiset hypertekstit pyrkivät siten avoimesti politisoimaan muodon.⁶² Hypertekstien poliittisuudesta kriittisesti kirjoittanut Diana Greco kuitenkin toteaa, että binääristen vastakkainasettelujen sijaan hypertekstit voisivat tutkia mahdollisuutta kirjoittaa sukupuolesta ilman kategorisointeja⁶³. Vastakkainasettelu fallisen ja vaginaalisen välillä myös tyypistää niitä moninaisia nautinnon mahdollisuuksia, joita lineaarisesti luettavat tekstit lukijalleen tarjoavat, ja korostaa epälineaarisen luennan radikaaliutta. Uudempi tutkimus onkin kritisoinut aiempia teoretisointeja, joissa epälineaarisuus on yhdistetty leikittelyyn ja pluraalisuuteen silloinkin, kun tulkintoja on vaikea perustella muilla tekstuaalisilla piirteillä⁶⁴. *Kolkassa* lineaarisuuden purkautuminen ja äänteellisen kuvioinnin lukijalle suoma tulkinallinen nautinto joka tapauksessa tukevat ajatusta sukupuolen moninaisuudesta ja sen rakentumiseen liittyvästä vapaudesta, vaikka teos ja sen muoto kytketään sukupuolieroa korostavaan perinteeseen.

Lomonosovin moottorissa ergodisuus yhdistyy puolestaan mekaanisen ja orgaanisen aineksen symbioosiin. Teoksen toistuva motiivi on otsikossa nimetyn Moottorin kokoaminen ja käynnistäminen, ja viimeisen kansion kansilehdillä kuvattu sähkökaavio (Kuva 1) voidaan tulkita metaforiseksi esitykseksi romaanin arkkitehtuurisesta pohjarahanteesta⁶⁵.

Kohosteisten graafisten elementtien tuonti romaaniin voi toimia etäännyttävästi ja herätellä lukijaa reflektoimaan ilmaisuvälinettä ja sen rajoitteita koskevia kysymyksiä⁶⁶. *Lomonosovin moottorissa* Johan L. Piin laatimat hiilipiirroksot on sijoitettu kansioiden kansilehdille eli parateksteihin sen sijaan, että ne olisi sisällytetty osaksi teoksen fragmenteista rakentuvan leipätekstin kerrontaa. Toimitukselliseen kehykseen yhdistettynä hiilipiirros voidaan mieltää *mise en abyme*ksi, joka peilaa teoksen ergodisuutta. Kaavio toimii metaforisesti labyrinttina, sillä eri ulostuloja luonnehtivat muun muassa alkuun viittaava ”In” ja loppuun assosioituvat ”Fin” ja ”Exitus”. Labyrinttia voikin pitää ensyklopedisten ja ergodisten, silmukkamaiseen rakenteeseen nojaavien teosten jo perin konventionaaliseksi käyneenä kuvaajana⁶⁷. Pohjapiirroksenakin toimivasta kuvasta poikkeavan tekee sen yhdistyminen kytkentäkaavioon. Mekaanista reititystä teoksen luennassa edustavat ristiviitteet, jotka toimivat osien välisinä kytköksinä ja ohjaavat siten ergodista lukemista.

Espen J. Aarseth on kehitellyt ergodisten tekstien yhteydessä kyborgisuuden estetiikkaa⁶⁸. Kyborgisuus viittaa Donna Harawayn ajatukseen hybridisestä subjektista, joka

Kuva 1: Johan L. Pii, kuvitusta *Lomonosovin moottoriin*.

purkaa erontekoa teknologian, ihmisen, sukupuolen ja luonnon välillä⁶⁹. Samalla tavoin ergodinen teksti murtaa oletuksia ilmaisuvälineen, merkkien ja käyttäjän suhteista – elottoman ja elollisen yhdistymisen teema onkin nostettu useasti esiin hypertextien tutkimuksessa: hypertexti ja sen käyttäjä muodostavat lukutapahtumassa symbiootisen tekstikoneen⁷⁰. Myös Kortekallio on todennut *Lomonosovin moottorissa* tematisoituvan kyborgisuuden sekä teoksessa kuvatun lukijan ja teoksen sulautumisen⁷¹. Romanissa toisaalta kuitenkin myös puretaan metaforista tekstikoneetta⁷², kun pohjapiirroksessa kirjoitetaan auki metaforiseen tulkintaan viittaavat ”tenor” ja ”vehicle”. *Mise en abymen* voi siten katsoa ennakoivan ja ironisoivan metaforista luentaa teoksesta tekstikoneena sekä oletettua pyrkimystä löytää romaanista sulkeumaa tai tyydyttävää pääteipistettä. Mekaanisuutta korostava esitystapa, kytkentäkaavio, painottaa puolestaan ergodisen luennan rajoja. Lukijan tulkinnallinen navigointi muuttuu todennäköisesti jossakin vaiheessa luovasta yhteenliittämisestä automatisoituneeksi selaamiseksi, jossa siirtyminen sivulta toiselle muistuttaa pikemminkin mekaanista kytkemistä kuin tietoista valintaa.

Matinmikon ja Salmisen teosten teemat, kuten sukupuolen rakentuneisuus ja tiedolliset ongelmat, eivät tule todella tavoitetuksi, ellei luennassa navigoida fragmenttien välillä tekstin sisäisiä kytköksiä seuraten, olivatpa nuo kytkökset sitten ristiviitteitä, luettelomerkintöjä tai äänneellisiä kuviointeja. Ilman ergodista luentaa *Kolkan* luetteloidut kappaleet eivät tuota erillisiä tekstejä, joiden metatekstuaalista merkitystä ja niveltymistä runoromaanin teoskokonaisuuteen lukija joutuu mielessään pohtimaan. Salmisen romaanissa sen sijaan kyborginen estetiikka ei toteudu, ellei lukija tutki teoksen ristiviitteitä: Moottori jää käynnistämättä, eikä tekstikoneen toimivuus tule koetelluksi. Samoin tiedollisten ongelmien tulkinnallinen käsittely jää vaillinaiseksi, ellei lukija seuraa teoksen ristiviitteitä ja koeta toiminnallaan tuottaa sidoksisuutta fragmenttien välille. Teosten tulkinnassa ei siis voida saavuttaa konseptuaalista epifaniaa, ellei niitä lueta ergodisesti. Konseptuaalinen epifania ei välttämättä muodosta lukemisen pääteipistettä; pikemminkin oivallus temaattisista ja muodollisista paralleleleista voi avata uusia yhteyksiä ja innostaa etsimään teoksista sellaisia sisäisiä kytköksiä, joita ei ole paratekstuaalisesti merkitty.

Viitteet

- 1 Aarseth 1997, 1–2.
- 2 Eskelinen 2012, 90.
- 3 Joensuu 2012, 53, 56; Kyllönen 2016, 28; Piippo 2019, 219.
- 4 Pekkola 2019.
- 5 Page 2010, 4–5; Nørgaard 2019, 23–24.
- 6 Landow 1992/1997, 3–4. Hypertekstillä voidaan tarkoittaa myös kahden tekstin välistä intertekstuaalista suhdetta, joka ei perustu kommentointiin tai viittaukseen vaan lähdetekstin muuntamiseen tunnistettavalla tavalla (Genette 2018, 5).
- 7 Roine & Piippo 2021, 10.
- 8 Ks. Landow 1992/1997, 182.
- 9 Ks. Roine & Piippo 2021, 19.
- 10 Järvinen 1999, 109; Ryan 2001/2015, 190–191.
- 11 Ryan 2015, 187, 190–191, 196; Landow 1997, 190–191.
- 12 *Lomonosovin moottori* 9, tästä eteenpäin LM.
- 13 Ks. Bell & Ensslin 2011, 312–313.
- 14 Aarseth 1999; Eskelinen 2012, 82.
- 15 Eskelinen 2012, 82.
- 16 Birke & Christ 2013, 68; ks. myös Stockwell 2005, 46; Ryan 2015, 195.
- 17 Joensuu 2012, 47–51; digitaalisen kirjallisuudentutkimuksen vaiheista seikkaperäisemmin ks. myös Roine & Piippo 2021.
- 18 Roine & Piippo 2021, 19; Bell ym. 2014, 8; Ensslin 2007, 22
- 19 LM, 209.
- 20 Guesse 2019, 24.
- 21 Kortekallio 2022, 367.
- 22 Piippo 2019, 231; Kortekallio 2022, 372.
- 23 LM 5, kapiteelit alkuperäiset.
- 24 Piippo 2019, 220–221.
- 25 LM 8.
- 26 Ikonen 2010, 54.
- 27 Tietosanakirjan ristiviittaustekniikkaa on hyödynnetty 2010-luvun kotimaisessa kaunokirjallisuudessa muun muassa Janne Nummelan, Tommi Nuoposen ja Jukka Viikilän *Ensyklopediassa* (2012), ks. Joensuu 2012, 219–220, sekä Yli-Juonikkaan *Neuromaanissa* (2012), ks. Kyllönen 2016.
- 28 Joensuu 2012, 220; ks. myös Kyllönen 2016, 24.
- 29 Kilpiö 2018, 39.
- 30 Sama, 40. Myös Vesa Kyllönen (2016) ja Laura Piippo (2019) ovat kytkeneet ensyklopedisen muodon tiedonkäsitteilyyn ja sen ongelmiin.
- 31 Ks. Piippo 2019, 220.
- 32 Ensslin 2007, 14.
- 33 Kortekallio 2021, 362.
- 34 LM, 115.
- 35 Kortekallio (2022, 361) käyttää *Lomonosovin moottorin* tekstilajista nimitystä ”fiktiivinen arkisto”. Salmisen lisäksi arkistoeestetiikkaa kokeellisessa suomenkielisessä nykykirjallisuudessa on hyödyntänyt muun muassa Katja Rautio romaanissaan *Sinun päiväs koittaa* (2020), jossa arkistomateriaalin editointi ja väärinluku toimivat suurmieselämäkertaparodian kirjallisina keinoina.
- 36 Fjellestad 2019, 45.
- 37 LM, 58.
- 38 Landow 1992/1997, 64.
- 39 Ryan 2015, 188.
- 40 Kurikka 2016, 101.
- 41 Sama, 101, 104.
- 42 Sama, 103.
- 43 LM, 177.
- 44 Ks. Pratt 1985, 204–204; ks. myös Mills 1991, 78–79.
- 45 *Kolikka*, 10.
- 46 Sama, 14.
- 47 Sama, 1. fragmentti, 9; 2. fragmentti, 9; 3. fragmentti, 26; 4. fragmentti, 30; 5. fragmentti, 41; 6. fragmentti, 44; 7. fragmentti, 52; 8. fragmentti, 60; 9. fragmentti, 128; 10. fragmentti, 136.
- 48 Sama, 61.
- 49 Sullivan 1999, 36. Suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa Joonas Säntti (2020) on avannut kerronnallisen koherenssin romahduttamista ja sen politisoitumista Taneli Viljasen poetiikassa.
- 50 Kainulainen 2018.
- 51 *Kolikka*, 43–44.
- 52 Ensslin 2007, 15.
- 53 Sama, 35. Ensslin tosin mainitsee, että vaikka tällainen navigointi voi tuottaa hyperteksteihin yllätyksellisyyttä, se voi yhtä lailla lisätä myös ”hyperavaruuteen” eksymisen tunnetta.
- 54 Katajamäki 2016, 314–315.
- 55 Koistinen & Karkulehto 2021, 62, 68.
- 56 *Kolikka*, 78.
- 57 Luonnehdinta on myös intertekstuaalinen viittaus Luce Irigarayn sukupuolieron etiikkaa korostavaan ajatteluun.
- 58 Matinmikko on haastattelussa käsitteellistänyt teoksensa poetiikkaa ”vaginaalin ajatteluna”, jonka hän kytkee feministiseen uudelleenkuvitteeluun (Pekkola 2019).
- 59 Mills 1995, 49.
- 60 Page 2010b, 24–35. Voidaan toki ajatella, että Pagen ehdottama, kerronnallisuuteen pohjaava määritelmä toistaa sekin ymmärrystä sukupuolesta binaarisena oppositiona, jossa feminiininen määrittäytyy yhä maskuliinisuuden negaationa. Page kuitenkin painottaa, että feminiininen ja maskuliininen ovat kulttuurisesti määrättyjä kategorioita, ja hän itsekin esittää, että täsmällisempää voisi olla puhua yksinkertaisesti kerronnallisuudesta.
- 61 Ks. Landow 1997, 207; ks. Ryan 2015, 187.
- 62 Page 1999, 112.
- 63 Greco 1996, 88.
- 64 Ks. Bell 2011, 64.
- 65 LM, 212–213.
- 66 Nørgaard 2019, 203, 207.
- 67 Ks. Kyllönen 2016, 31.
- 68 Aarseth 1997, 54–55.
- 69 Haraway 1985/2016; ks. myös Greco 1996, 87.
- 70 Aarseth 1997, 19–22; Roine & Piippo 2021, 13. Elottoman ja elollisen sym- bioosista, ks. esim. Hayles 2010; Myös tuoreessa kotimaisessa ekokriittisessä ja posthumanistisessa kirjallisuudentutkimuksessa on painotettu vastakkainasettelun purkua (Kortekallio ym. 2020).
- 71 Kortekallio 2022, 366–367, 381.
- 72 Aarsethille tekstikone ei ole niinkään metaforinen vaan konkreettinen, käyttäjän, merkin ja koneen suhteita murtava (Ensslin 2007, 22). Tästä huolimatta tulkitsen, että *Lomonosovin moottorin* tulkintaan voidaan soveltaa tekstikoneen metaforaa, joskin teos myös koettelee ja purkaa sitä.

Kirjallisuus

- Aarseth, Espen J., *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. John Hopkins UP, Baltimore, 1997.
- Aarseth, Espen J., Aporia and Epiphany in Doom and The Speaking Clock: The Temporality of Ergodic Art. Teoksessa *Cyberspace Textuality: Computer Technology and Literary Theory*. Toim. Marie-Laure Ryan. Indiana UP, Bloomington 1997, 31–41.
- Bell, Alice, *The Possible Worlds of Hypertext Fiction*. Palgrave Macmillan, Hampshire 2010.
- Bell, Alice & Ensslin, Astrid, "I Know what it was. You know what it was". Second-Person Narration in Hypertext Fiction. *Narrative*. Vol. 19, No. 3, 2011, 311–329.
- Bell, Alice & Ensslin, Astrid & Rustad, Hans Kristian, From Theorizing to Analyzing Digital Fiction. Teoksessa *Analyzing Digital Fiction*. Toim. Alice Bell, Astrid Ensslin & Hans Kristian Rustad. Routledge, New York 2014, 3–17.
- Birke, Dorothee & Christ, Birte, Paratext and Digitized Narrative. Mapping the Field. *Narrative*. Vol. 21, No. 1, 2013, 65–87.
- Ensslin, Astrid, *Canonizing Hypertext. Explorations and Constructions*. Continuum, London 2007.
- Eskelinen, Markku, *Cybertext Poetics. The Critical Landscape of New Media Literary Theory*. Continuum, London 2012.
- Fjellestad, Danuta, Forging Uniqueness in Contemporary Fiction Books. *Image & Narrative*. Vol. 20, No. 1, 2019, 43–57.
- Greco, Diane, Hypertext with Consequences. Recovering a Politics of Hypertext. *Hypertext '96*. 85–92, 1996.
- Genette, Gérard, *Palimpsests. Literature in the Second Degree* (Palimpsestes, 1982). Käänt. Channa Newman & Claude Doubinsky. University of Nebraska Press, Lincoln 2018.
- Guesse, Carole, On the Possibility of a Posthuman/ist Literature(s). Teoksessa *Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman in Literature and Culture*. Toim. Sanna Karkulehto, Aino-Kaisa Koistinen & Essi Varis. Routledge, London 2019, 23–40.
- Haraway, Donna, A Cyborg Manifesto. Science, Technology, and Socialist-feminism in The Late Twentieth Century (1985). Teoksessa *Manifestly Haraway*. University of Minnesota Press, Minnesota 2016, 3–90.
- Hayles, N. Katherine, Metaphoric networks in 'Lexia to perplexia'. *Digital Creativity*. Vol. 12, No. 3, 2010, 133–139.
- Ikonen, Teemu, *1700-luvun kirjallisuuden ensyklopedia eli Don Quijoten perilliset*. Helsinki, Gaudeamus 2010.
- Joensuu, Juri, *Menetelmät, kokeet, koneet. Proseduraalisuus poetikassa, kirjallisuushistoriassa ja suomalaisessa kokeellisessa kirjallisuudessa*. Helsinki, Poesia 2012.
- Järvinen, Aki, *Hyperteoria*. Lähtökohtia digitaalisen kulttuurin tutkimukselle. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 60. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1999.
- Kainulainen, Siru, Kirjaimen kollektiivisuus eli miten äänneet kommunikoivat suomenkielisessä nykyrunoudessa. Teoksessa *Kirjallisuuden ja musiikin leikkauspintoja*. Toim. Siru Kainulainen, Liisa Steinby & Susanna Välimäki. SKS, Helsinki 2018, 300–325.
- Katajamäki, Sakari, *Kukunor. Uni ja nonsen-sekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. ntamo, Helsinki 2016.
- Kilpiö, Juha-Pekka, Informaatio ja (inter)mediaalisuus *Aperitiiffissa*. Teoksessa *Avoin Aperitiiffi – Kirjoituksia Kari Aronpuron kollaasiromaanista*. Toim. Mikko Keskinen, Juri Joensuu, Laura Piippo & Anna Helle. Tampere UP, Tampere 2018, 36–59.
- Koistinen, Aino-Kaisa & Karkulehto, Sanna, Kohti planetarisen tuntuu – Feministis-posthumanistinen uudelleenkuvittelu ja etiikka ihmisen jälkeen. *niin & näin* 1/2021, 62–72.
- Kortekallio, Kaisa, Lahoava antropos Antti Salmisen *Lomonosovin moottorissa* ja *MIRissä*. Teoksessa *Ympäristömuutos ja estetiikka*. Toim. Jukka Mikkonen, Sanna Lehtinen, Kaisa Kortekallio & Noora-Helena Korpelainen. Suomen Estetiikan Seura, Helsinki 2022, 354–391.
- Kortekallio, Kaisa, Niskavaara, Maria, Ouramo, Hannah, Raipola, Juha, Salmela, Tarja, Tervonen, Ate & Karkulehto, Sanna, Ehdotus ihmistä suhteellistavaksi sanastoksi. *Avain* 4/2020, 82–95.
- Kurikka, Kaisa, Kolmen pisteen tunteet. Irmari Rantamalan *Harhama* ja ekssessin affektit. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Helle & Anna Hollsten. SKS, Helsinki, 85–107, 2016.
- Kyllönen, Vesa, Maksimalistinen aivokartta. Metafyysinen salapoliisikertomus Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaani* tiedollisena työkaluna. *Avain* 1/2016, 24–38.
- Landow, George, *Hypertext 2.0. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology* (1992). The John Hopkins UP, Baltimore 1997.
- Matinmikko, Maria, *Kolleka. Runoromaani*. Graafinen suunnittelu ja taitto: Kaarina Tammisto. Siltala, Helsinki 2019.
- Mills, Sara, *Discourses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*. Routledge, London 1991.
- Mills, Sara, *Feminist Stylistics*. Routledge, London 1995.
- Nørgaard, Nina, *Multimodal Stylistics of the Novel. More Than Words*. Routledge, London 2019.
- Page, Barbara, Women Writers and the Respective Text. Feminism, Experimental Writing, and Hypertext. Teoksessa *Cyberspace Textuality. Computer Technology and Literary Theory*. Toim. Marie-Laure Ryan. Indiana UP, Bloomington 1999, 111–136.
- Page, Ruth, Introduction. Teoksessa *New Perspectives on Narrative and Multimodality*. Toim. Ruth Page. Routledge, London 2010a, 1–13.
- Page, Ruth. *Literary and Linguistic Approaches to Feminist Narratology*. Palgrave Macmillan, Hampshire, 2010b.
- Pekkola, Mika, Entä jos patriarkaatin korvaksi vaginaalin ajattelu? Näin tapahtui Maria Matinmikon utopiassa. *Voima* 21.10.2019. Verkossa: voima.fi/artikkeli/2019/enta-jos-patriarkaatin-korvaksi-vaginaalin-ajattelu-nain-tapahtuu-runoilija-maria-matinmikon-utopiassa
- Piippo, Laura, Ylenpalttisuutta ja äärimmäisyyskokemuksia. Jaakko Yli-Juonikkaan *Neuromaani* 2000-luvun eksessiromaani. Teoksessa *Muistikirja ja matkalauku. Muotoja ja merkityksiä 2000-luvun suomalaisessa romaanissa*. Toim. Elina Arminen & Markku Lehtimäki. SKS, Helsinki 2019, 211–240.
- Pratt, Mary Louise, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. Routledge, London 1992.
- Roine, Hanna-Riikka & Piippo, Laura, Kirjallisuus ja sen tutkimus digitaalisissa ympäristöissä. *Avain* 2/2021, 6–27.
- Ryan, Marie-Laure, *Narrative as Virtual Reality 2. Revisiting Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media* (2001). John Hopkins UP, Baltimore 2015.
- Salminen, Antti, *Lomonosovin moottori*. Piirrokset: Johan L. Pii. Taitto ja ulkoasu: Olli-Pekka Tennilä. Poesia, Helsinki 2014.
- Stockwell, Peter, *Cognitive Poetics. An Introduction*. Routledge, London 2002.
- Sullivan, Laura L., Wired Women Writing. Towards a Feminist Theorization of Hypertext. *Computers and Composition* 16/1999, 25–54.
- Säntti, Joonas, Aavesärkyä kertomuksen rakenteissa. Kerronnalliset ja sukupuoliset rajanylitykset Taneli Viljasen teoksessa *Kaikki tilat ovat täynnä aaveita*. *niin & näin* 2/2020, 78–87.